

Maja Bošković-Stulli

ODNOS KMETA I FEUDALCA U HRVATSKIM USMENIM PREDAJAMA

Kada se Josip Adamček u svojoj knjizi o seljačkoj buni 1573. opredijelio za tezu da su ustanici izabrali ili bar namjeravali izabrati svoga seljačkog kralja i osnovati samostalnu državu, on je ujedno ustvrdio da je »među ustanicima ipak živjela iluzija o carskoj pravедnosti«, pa su se dijelom uključili u bunu radi »uspostavljanja carske pravde«, a pojavila se među njima i »neka lažna carska poslanica« da bi se seljaci pridobili za bunu. Pa Adamčekovoj se ocjeni te vijesti odnose samo »na periferni dio seljačkog pokreta« — što bi s obzirom na intencije glavnih pokretača bune moglo biti ispravno — ali nije moja zadaća da o tome raspravljam¹. Ali s gledišta mnoštva pobunjenih seljaka, onih koji su sačinjavali buntovnu vojsku u seljačkom ratu, utopijska slika o dobrom caru nije bila periferna. Kako je duboko u toku proteklih stoljeća bila u seljaštvu ukorijenjena vjera u pravédnog, dobrog, premda dalekog vladara kao saveznika u sukobu s omraženom vlastelom — neposrednim tlačiteljima kmetova — svjedoče, uz ostalo, usmene predaje mnogih naroda.

Među predajama o idealnom vladaru obratit ćemo pažnju na one što govore o kralju usnulom negdje u planini, koji će se, kada dođe čas, probuditi i ponovo uspostaviti pravdu.

Predaje o kralju koji u nekoj planini ili pećini spava sa svojim vitezovima široko su međunarodno rasprostranjene i povezane s mnogim imenima vladara ili epskih junaka. Očekivani čas vladareva buđenja kadikad će, prema predaji, donijeti spas ispaćenom narodu, a kadikad će to biti apokaliptički uvod u smak svijeta, pa usnuli vladar u takvim predajama ne nosi obilježje idealnoga žuđenog spasioca, nego je prokletnik i sudrug Antikristov.

Od usnulih junaka koji će se jednog dana probuditi južni Slaveni pripovijedaju o Kraljeviću Marku (o kojemu danas nećemo govoriti) i o kralju Matijašu².

¹ Vidi: Josip Adamček, *Seljačka buna 1573*, izd. Odbor za proslavu 400-godišnjice seljačke bune 1573. u Donjoj Stubici, Zagreb 1968, str. 112.

² Slovenske predaje o kralju Matijašu (Matjažu) prikazane su — na međunarodnoj poredbenoj osnovi — u ovim dvjema studijama: Ivan Grafenauer, *Slovenske*

Kralj Matijaš kao omiljeni lik usmenih tradicija pretežno je ukorijenjen u zemljama bivše ugarske krune (među Mađarima, Slovancima, Rusinima, odnosno zapadnim Ukrajinacima, u manjoj mjeri među Hrvatima), ali i među drugim susjednim narodima (posebno među Slovencima, gdje mu je ime Matjaž).

Dok su za slovensku tradiciju veoma karakteristična dva tipa predaja o kralju Matjažu: o njemu kao usnulom vladaru u planini (koje se — prema Grafenauerovu istraživanju — znatnijim dijelom, ali nikako ne isključivo, oslanjaju na njemačke predaje o Friedrichu II) i one o Matjažu kao borcu protiv boga, dotle se pričanja ostalih navedenih naroda o kralju Matijašu okupljaju oko tema o čudesnom izboru Matijaša — koji je bio siromašan seljak — za kralja, o prurušavanju kralja Matijaša u siromašku odjeću i odlasku među puk radi ispravljanja nepravdâ, o njegovoj salamunskoj mudrosti³.

Predaje koje kazuju o čudesnom izboru Matijaša za kralja imaju duboke korijene u genealoškim tradicijama od antičkih vremena (Gordij, osnivač frigijske dinastije; kralj Mida)⁴ do starih čeških kronika (Přemisl)⁵. No nisu nam ovom zgodom tako važni izvori tih predaja, nego njihovo značenje: seljačko podrijetlo kralja Matijaša pridaje mu obilježje svoga, seljačkoga kralja i dobiva potpun smisao u kontekstu svih pričanja vezanih uz njegovo ime.

U mađarskim, slovačkim, češkim, zapadnoukrajinskim usmenim predajama pripovijeda se, u raznim varijantama, o tome kako je Matijaš (katkada i koji drugi vladar) bio siromašan seljak ili seoski sluga sve dok nije izabran za kralja božjim sudom — kad je na njegovu glavu pala kruna namijenjena budućem vladaru (ili su mu je na glavu položili anđeli); često sadrže te predaje i motiv kako je kruna pala budućem vladaru Matijašu na glavu u času kad je on u polju ručao na »gvozdenom stolu«, tj. na izvrnutom plugu — što je bio znak za prepoznavanje predodređenog vladara.⁶

Među Hrvatima u Slovačkoj zabilježila sam predaju o izboru »Mateja kralja«: »on je bil siromak, on je lapti uoral«; umoran, sjeo je na prevrnut gvozdeni plug da objeduje — kad mu padne kruna na glavu⁷. Ova se hrvatska predaja uključuje, doduše, u krug slovačke usmene tradicije (bilo bi posve naopako tumačiti je kao da je donesena iz stare postojbine), ali i kod nas su, u jednu ruku, dobro poznate narodne pjesme

pripovjedke o kralju Matjažu, izd. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, »Dela« 4, Ljubljana 1951. i Milko Matičetov, *Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskavanj*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, »Razprave« IV, Ljubljana 1958, str. 103—156.

³ Vidi monografiju: Ján Komorovský, *Kral' Matej Korvin v l'udovej prozaičkej slovesnosti*, Slovenská akadémia vied, Bratislava 1957.

⁴ Komorovský, n. d., str. 47; moja knjiga *Narodna predaja o vladarevoj tajni*, izd. Institut za narodnu umjetnost, Zagreb 1967, str. 157.

⁵ Komorovský, str. 41—45.

⁶ Komorovský, str. 41—54; V. K. Sokolova, *Antifeodal'nye predanija i pesni slavjanskih narodov*, u zborniku: *Slavjanskij fol'klor i istoričeskaja dejstvitel'nost'*, Moskva 1965, str. 182—183; usp. V. K. Sokolova, *Russkie istoričeskie predanija*, Moskva 1970, str. 132; Matičetov, n. d., str. 143. i 146.

⁷ Kazivao Francko Polak (Devinska Nova Ves, god. 1966, rkp. Instituta za narodnu umjetnost, dalje: INU.)

o čudesnom izboru Matijaša za kralja posredstvom krune koja je pala na njegovu glavu⁸, a u drugu ruku, oko Splita se pripovijeda o Dioklecijanu da je postao kraljem prema odluci puka »da izabere za kralja onoga koga nađe da blaguje kruh od sijerka i na gvozdenoj siniji« (tj. na prevrnutom plugu u polju)⁹. Dioklecijan, doduše, nije nikada stekao u usmenoj tradiciji obilježja idealnoga vladara, ali su na nj prenesene neke predaje analogne onima koje se odnose na moćne feudalne vladare (bilo dobre, bilo opake).

Povijesno bi se moglo potvrditi da su neki od vladara, koji su prema predaji bili čudesno izabrani, a među njima i Matijaš Korvin, postali zaista neočekivano kraljevima, pa je to moglo utjecati na postanak predaje. Ipak bi se time objasnio tek mogući polazni poticaj, dok je središnja jezgra takvih predaja u njihovoj idealnoj predodžbi o seljačkom kralju, negdašnjem oraču u polju, koga je bog predodredio za kralja, pa on upravo zbog svoga podrijetla umije biti zaštitnikom potlačenih kmetova¹⁰.

Predaje o vladaru koji do svoga suđenog časa spava u pećini — onda kada govore o vladaru zaštitniku, branitelju kmetova od vlasteoskog nasilja — na istoj su razini pučkih društvenih predodžbi kao i ove o kralju seljaku i kao one o kralju što prerušen i nepoznat zalazi među narod i uspostavlja pravdu.

U usmenim oblicima u kojima se te predaje do najnovijeg vremena još mogu čuti, one izražavaju ono mnogovjekovno seljačko poimanje vladara kao protivnika vlastele, pa odatle i kao seljačkoga, kmetuskog saveznika.

S mnogo razloga drže neki istraživači da su se usmena pričanja o kralju Matijašu počela prenositi ubrzo poslije njegove smrti (pred sam kraj 15. i u početku 16. st.), kao izraz negodovanja protiv otežanih feudalnih tereta i nesređenih prilika koje su tada nastupile.¹¹

Nekoliko dragocjenih anegdota o kralju Matijašu sačuvano je u mađarskim kronikama 16. st. (autori su im bili Stefan Benczédi Székely i Gašpar Heltai).¹² Njihovi sižei veoma su bliski, čak u pojedinostima, kasnijim zapisima folklornih predaja u kojima Matijaš (ili koji drugi pravedni vladar) odlazi prerušen među narod, neprepoznat se podvrgava prisilnom radu i čak prima batine, a na kraju kažnjava opake tlačitelje puka; ili sirotu udovicu nagrađuje za gostoprimstvo u sl. Teme tih zapisa imaju djelomične paralele već u prijašnjim kronikama¹³, a dijelom se očito temelje na usmenim pričanjima svoga vremena. No to nisu bila seljačka pričanja, nego su u zapisima onog vremena vezana uz gradske

⁸ Pregled varijanata vidi u mojoj zbirci: *Narodne epske pjesme*, II, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 25, pjesma br. 11 i napomena na str. 269—270.

⁹ Frano Bulić, *Car Dioklecijan*, »Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva«, NS, sv. XIV, 1915 — 1919, Zagreb 1919, str. 163. i 165.

¹⁰ Idealne predodžbe o seljačkom kralju izbavitelju poprimile su osobite oblike i razmjere na ruskom prostoru, gdje su se na njihovoj podlozi pojavljivali i carevi samozvanci. Vidi o tome: K. V. Čistov, *Russkie narodnye social'noutopičeskie legendy XVII — XIX vv.*, Moskva 1967.

¹¹ Komorovský, n. d., str. 21—22; Grafenauer, n. d., str. 124 i 178—179; Matičetov, n. d., str. 104—106.

¹² Vidi: Komorovský n. d., str. 24—25, 39, 56, 69—72.

¹³ Vidi: Komorovský n. d., str. 56.

¹⁴ Vidi: Komorovský n. d., str. 71. i 101.

pučke slojeve¹⁴, a kasnije su postepeno postala svojinom seljačke usmene tradicije (tako u Heltaievoj kronici kološvarski gradski sudac nastupa u jednakoj funkciji prema siromašnom puku kao u kasnijim zapisima folklornih tekstova feudalni gospodar prema kmetovima).

Postoje i svjedočanstva o češkim pjesmama pjevanim o kralju Matijašu u 16. st.; Komorovský je pokazao da su to bile vojničke pjesme, koje nisu folklornog tipa. Matičetov je, oslanjajući se o Komorovskog, uvjerljivo predočio da ni pjesme o kralju Matjažu, što su se prema svjedočanstvu iz 16. st. pjevale o njemu u okolici Tolmina, također nisu bile narodne pjesme, nego vojničke laude, nastale vjerojatno već za kraljeva života¹⁵.

Možemo prilično pouzdano zaključiti da su se u 16. st. već kazivala neka usmena pričanja o kralju Matijašu, ali ne znamo ništa o širini područja njihove rasprostranjenosti, a ni o tome jesu li ona već tada zahvaćala i seljačke slojeve. Možemo pretpostaviti da među hrvatske seljake kajkavce pričanja o dobrome kralju Matijašu u to vrijeme još nisu bila proniknula ili bar ne u većem opsegu — pogotovo kad znamo da usmene predaje o kralju Matijašu nisu tu ni kasnije stekle znatniju popularnost (o čemu svjedoči vrlo mali broj dosadašnjih zapisa, za razliku, npr., od mnogobrojnih zapisa slovenskih ili slovačkih predaja o tom kralju).

Hrvatski historičari koji proučavaju seljačku bunu iz 1573. zatekli su se pred za sada otvorenim pitanjem zbog čega se vođa ustanika Gubec u Istvanffyjevim zapisima, nastalim tridesetak godina poslije seljačke bune, naziva imenom Matija, kad se inače Gupčevo ime Matija u suvremenim povijesnim dokumentima ne spominje. J. Adamček potražio je rješenje te nedoumice u pretpostavci da su se »legende o 'seljačkom kralju Matiji', o 'dobrom kralju Matijašu' i sl.« već u prvih trideset godina poslije bune vjerojatno stopile »s konkretnim historijskim događajima iz 1573. i da je tako 'seljački kralj' Gubec dobio ime Matija«.¹⁶

No naše poznavanje usmenih tradicija toga kraja ne daje uvjerljivih poticaja za takvu pretpostavku. Nemamo dovoljno elemenata za sigurniji zaključak da bi zagorski kmetovi bili u ono doba već pripovijedali o dobrome kralju Matijašu, čak ni u obliku realistički stiliziranih priča (kakve su, npr., one u mađarskim kronikama iz toga doba), a pogotovo nema osnove za pretpostavku da bi kazivanja o kralju Matijašu u ono vrijeme poprimila u toj sredini već mitsku dimenziju, čak tako snažnu da bi se njegovim imenom nazvao tragično pogubljeni vođa seljačkog ustanka — u vrijeme dok su još živjeli mnogi suvremenici i svjedoci bune, kojima je pripadao i sam Istvanffy. Nije lako zamislivo da bi Istvanffy ili tadašnja suvremena narodna tradicija stvarnome (i dokumentima posvjedočenom) prezimenu u sjećanju svima još bliskog vođe ustanka Gupca jednostavno dolijepili jedno mitski shvaćeno osobno ime — čak ako bismo i prihvatili pretpostavku da je tada već postojalo takvo mitsko poimanje ličnosti kralja Matijaša.¹⁷

¹⁵ Vidi: Komorovský, *n. d.*, str. 22—25; Matičetov, *n. d.*, str. 106.

¹⁶ Adamček, *n. d.*, str. 122.

¹⁷ Možda se nikada neće posve pouzdano ustanoviti jesu li Ambroz Gubec (posvjedočen suvremenim dokumentima kao jedan od glavnih vođa ustanka) i Mati-

No dobrome kralju Matijašu kao utjelovljenom kmetskom snu o slobodi bila je dosuđena i drukčija, literarna mitologizacija.

O kralju Matijašu (odnosno Matjažu) pripovijedaju, sudeći po sadašnjim zapisima, pretežnije Slovenci a u manjoj mjeri Hrvati.¹⁸ Na širenje hrvatske usmene tradicije o kralju Matijašu nije utjecala okolnost što su slovenske predaje o kralju Matjažu našle u ilirskom razdoblju znatnijega odjeka u hrvatskim časopisima. U »Danici ilirskoj« (1839, br. 3) objavljena je pjesma Dimitrija Demetra o kralju Matijašu s podnaslovom »polag narodne ilirske povjestice« — koja je zapravo prepjev nje-mačkog prepjeva slovenske predaje, a autor mu je bio K. Ullepitsch.¹⁹ »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku« (III, 1854. str. 220) donosi slovensku predaju o kralju Matjažu u članku S. Kocijančiča, a u Vrazovu »Kolu« (I, 1842) piše o slovenskom kralju Matjažu Matija Majar.²⁰ U svim je ovim primjerima Matjaž predočen kao usnuli kralj, koji će se probuditi jednoga dana kad nastupi suđeni čas.

Dok su slovenski preporodni pisci u prošlom stoljeću tome omilje-lom junaku slovenskih usmenih predaja sami dodavali obilježja koja su rodoljubivo isticala crte sna o slobodi slovenskog naroda²¹, dotle je u Hrvatskoj u biti sličan proces imao nešto drukčiji tok: katkada su se preuzimale slovenske predaje bez jasnije naznake izvora (Demetrova pje-sma), a katkada se išlo znatno dalje, pa su se predaje o usnulom kralju Matijašu — prikazane često i na temelju slovenske tradicije — tumačile kao da se odnose na Matiju Gupca.

Nikola Bonifačić Rožin pronašao je u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu u ostavštini Ljudevita Gaja Gajev rukopisni zapis, pisan kajkavštinom, prema kojemu pripovijedaju starci »vu horvatskoj zemlji« da kralj Matijaš nije umro, nego da sjedi u nekom starom gradu, gdje mu brada raste oko stola, pa kada ga šest puta obraste, doći će »je-den mladenec« i ostrići kraljevu bradu; on će se tada dići »ter poverne Slovincem slobodu«. Dodatno, u svom komentaru, autor zapisa uvjerava čitaoce da to nije bio ugarsko-hrvatski kralj Korvin, nego »horvatski kralj Matijaš Gubec«.²²

Bliže pojedinosti o ovom zapisu nisu poznate. Iako je zapisan među starcima »vu horvatskoj zemlji«, on je mogao biti posredno preuzet od

ja Gubec iz Istvanffyjevih zapisa i iz čitave kasnije tradicije identične osobe. Mo-guće bi bilo, premda se, naravno, ne može dokazati, da je Ambroz Gubec imao i drugo ime ili nadimak Matija, pa da je odatle potekla dvojnost osobnog imena.

¹⁸ O velikom broju slovenskih zapisa predajâ o kralju Matjažu svjedoče dvije spomenute rasprave Grafenauera i Matičetova (v bilj. 2), dok hrvatskih zapisa usmenih predaja o Matijašu ima veoma malo. Među rijetkim primjerima spomenut ćemo zapis iz okolice Dugog Sela o usnulom kralju Matijašu (»Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu«, knj. I, 1935, sv. 1—2, str. 130—131; v. isti tekst u mojoj zbirci *Narodne pripovijetke*, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 26, Zagreb 1963, br. 157); vidi i nekoliko hrvatskih istarskih tekstova o kralju Matijašu — borcu protiv boga (v. Matičetov, *n. d.*, tekstovi br. 53, 55 i 56).

¹⁹ Vidi: Matičetov, *n. d.*, str. 118. i 138—139.

²⁰ Vidi: Grafenauer, *n. d.*, str. 68 i 208—212.

²¹ Vidi: Matičetov, *n. d.*, str. 107—108.

²² Zahvaljujem kolegi Bonifačiću što me je u toku pripremanja ovog referata upozorio na taj vrijedni tekst.

Slovenaca. Tumačenje da se predaja odnosi na Matiju Gupca naknadna je interpretacija autorova.

Gaj je pretpostavljao da se ime kralja Matijaša iz usmenih predaja odnosi na Matiju Gupca. To se vidi po jednom od »etnografskih pitanja« sačuvanih u njegovoj ostavštini, koje glasi: »Narodne pripovesti — naj-mre od Matiaša kralja. Stubica.«²³

Bilo je i drugih patriotski orijentiranih hrvatskih pisaca u proteklom stoljeću koji su predaje i poslovice o kralju Matijašu shvaćali kao da se odnose na Matiju Gupca.

U svome »Hervatskom kalendaru« za god. 1858. u kronici *Vek XVI. po Hervate* objavio je Ante Starčević, govoreći o seljačkoj buni, slijedeći tekst: »Kada naš (ponešto i Ungarski) seljak u poslovcu veli, da je sa smrtju kralja Matie i pravica propala, tada se razumeva taj seljački kralj, Matia Gubac. O njemu stoji i ona pučka pričica, u kojoj se veli, da kralj Matia nije umirao, nego da su se nad njime i nad vojskom mu dva brega sastala, te ga pokrila. On sa svojim ponajpervimi vodjama sedi kod kamenita stola, na kome su pune čaše vina. Brada mu se oko stola vije, pa kada ga devet putah omota, tada se budu berda iznad njih opet razstaviti, pa bude on i vojska mu k sebi doći.«²⁴

Poslovice o propasti pravice poslije smrti kralja Matijaša naširoko su proširene — a odnose se na Matijaša Korvina. Komorovsk^ý je jednom poglavlju svoje knjige dao naslov »Mathias obiit, iustitia periit« i naveo u njemu slovačke, mađarske, rusinske, hrvatske i slovenske primjere tih poslovice.²⁵

Kada Starčević povezuje s tom poslovicom »pučku pričicu« o kralju Matiji koji nije umro, on ispravno poistovjećuje njihove protagoniste, ali tumačenje da se njima »razumeva taj seljački kralj, Matia Gubac« slobodna je njegova interpretacija.

Taj isti tekst, s neznatnim modifikacijama, objavio je poslije Starčevića Ferdo Šišić, pozvavši se na (meni nepoznat) zapis Ivana Tkalčića: »... narod priča da Matija Gubec nije umro, već da su se nad njime sastala dva brda, koja su ih poklopila. Pričaju još i to da Matija Gubec sjedi sa svojim prvim vođama (kapetanima) za kamenim stolom, na kojem su pune čaše vina. Kažu da mu se vije brada oko stola i kad mu se deveti puta omota, tada će se brda nad njima rasklopiti, a on i njegova vojska opet doći k sebi i Hrvatima izvojevati slobodu.«²⁶

U Šišićevoj (odnosno Tkalčićevoj) stilizaciji izgubila se veza s poznatom poslovicom o kralju Matijašu — tekst je oblikovan kao autentična tradicija o Matiji Gupcu, premda je istovjetnost sa Starčevićevom verzijom posve očigledna.

²³ Vidi: Nikola Bonifačić Rožin, *Ljudevit Gaj, sabirač narodnih umotvorina*, »Kaj«, III, 1970, br. 12, str. 70.

²⁴ *Hervatski kalendar za prostu godinu 1858*, Ureditelj Dr. Antun Starčević, Tečaj I, Zagreb, str. 19—20. — Taj je tekst unesen i u knjigu: Ante Starčević, *Mišli i pogledi*, sastavio Blaž Jurišić, izd. Matica hrvatska, Zagreb 1971, str. 85.

²⁵ Komorovsk^ý, n. d., str. 69. (Hrvatsku poslovicu »Pokle kralj Matijaš spi, nikakve pravice ni« naveo je prema Klaićevoj *Povijesti Hrvata*.)

²⁶ Ferdo Šišić, *Dva hrvatska buntovnika (Matija Gubec i Eugen Kvaternik)*, poseban otisak iz časopisa »*Brastvo*«, XVIII, Beograd 1923, str. 34.

Taj Šišićev objavljeni tekst predaje stekao je širu popularnost, pa ga nalazimo i u Radićevu »Slobodnom domu« u članku R. Hercega posvećenom seljačkoj buni.²⁷

Sada, u najnovije vrijeme, ponovo čitamo u novinama da je »u stubičkom kraju ostala legenda po kojoj Matija Gubec nije nikada umro, nego živi skriven u nekoj pećini u Sljemenu i tamo sa svojim kapetanima pije vino, a kada dođe čas, brdo će se rastvoriti i on će krenuti u borbu za slobodu«.

Tu je predaju priopćio, u jednom razgovoru, režiser Vatroslav Mimica u »Vjesniku u srijedu«, a prije toga, kraće, i u »Vjesniku«; čitali smo je zatim u jednoj seriji članaka o seljačkoj buni, čuli smo je preko televizije a zatim i čitali u govoru Mirka Božića na proslavi obljetnice seljačke bune.²⁸

Veza navedenog Mimičina teksta sa Šišićevim očigledna je — bilo da je slobodna parafraza prema Šišiću, ili da je dobiven na kakav posredan način. Sljeme kao lokalizacija nije se, doduše, prije spominjalo, ali sjedenje uz vino, a osobito ono posve neobično društvo Gupčevih kaptana, pa rastvaranje brda (premda je u početku bila riječ o pećini) — vode na pouzdan trag do Šišića, odnosno dalje do Starčevića. Drugim riječima, svaki put se vraćamo istom tragu. U tom smislu »legenda« o Matiji Gupcu, skrivenom u planini, zaista je legenda — legenda naše kasne romantike.

Dok tako već stoljeće i po književnici, političari, historičari, javni radnici prenose literarno interpretiranu predaju o tome kako Matija Gubec skriven u planini čeka čas svoga boja za slobodu, dotle u dosadašnjim zbirkama usmenih pripovijedaka takve predaje nema. Nisu je zabilježili ni suradnici Instituta za narodnu umjetnost, koji su posljednjih godina sustavno bilježili usmenu tradiciju vezanu uz seljačku bunu. Dva fragmentarna zapisa N. Bonifačića Rožina mogla bi se, doduše, tumačiti kao da potvrđuju postojanje takve tradicije o Gupcu — ali oni svjedoče više o pojedinačnim, donekle nesuvislim povezivanjima kralja Matije s Matijom Gupcem, zbog slabog pamćenja ili eventualnih blijedih sjećanja na pročitane lektire.²⁹ Ne bi bilo, zapravo, neobično ako bi pokoji pripo-

²⁷ Rudolf Herceg, *350-godišnjica Matije Gubca*, »Slobodni dom«, 1921, br. 36.

²⁸ Jozo Puljizcvić, *Matija Gubec — što je legenda a što istina*, »Vjesnik u srijedu«, 15. III 1972, str. 31; »Vjesnik«, 31. XII 1971, str. 12. (V. Mimica); Dalibor Foretić, *Krvava hrvatska kronika*, »Vjesnik«, 14. i 15. I 1973; »Vjesnik«, 30. I 1973. (govor M. Božića; isto: »Kaj«, 1973, br. 1—2, str. 4).

²⁹ Jedan pripovjedač kaže: »O kralju Matijašu se pričalo da je živjel kak pustinjač u nekoj pećini. Ta je bila negde sa zapadne strane Sljemena...; Od prijatelja je dobival odecu i hranu jer njegove pute su znali samo njegovi najverniji prijatelji. I Matija Gubec je imel tajne veze s njim i kralj Matijaš mu je daval sakojačke navuke kojih se Gubec vejetno pridržaval i sigurno ih prenašal med svoje ljude, Pasanca i druge.« (N. Bonifačić Rožin, *Folklorna građa iz Stubice*, 1965, Rkp. Instituta za narodnu umjetnost br. 756, str. 24.)

U ovom veoma zgodnom pričanju ispreplelo se povijesno znanje o seljačkoj buni s dalekim prisjećanjem na predaje o usnulom kralju Matijašu, a očito i sa sjećanjem na »malu uvalu zvanu Matičeva koliba jer je tu neki Matić u malenoj kolibici punih 25 godina kao pustinjač provodio život« (Brauimir Gušić, *Medvednica, planinarski vodič*, Zagreb 1924, str. 164). — U drugom Bonifačićevu zapisu neka starica iz okolice Jastrebarskog priopćila je samo toliko da Matija Gubec negdje živ ide oko stola, a drugoga da se ne sjeća. U ovoj krhotini nekadašnje predaje sačuvan

vjedač kazivao o tome da Matija Gubec spava u pećini — pod dojmom pročitane lektire (npr. nekoć mnogo čitanoga »Slobodnog doma«) ili eventualnih sugestivnih zapisivačevih pitanja. Takvi pojedinačni izuzetni zapisi ne bi mogli biti reprezentativni za opću usmenu tradiciju — no do sada nam ni oni nisu poznati.

Sumnja o vjerodostojnosti predaje o Gupcu koji sa svojim kapetanima živ u pećini čeka na boj za slobodu mogla bi izazvati stanovite otpore. A ipak je veoma razumljivo da takva predaja nije urasla u seljačko usmeno pričanje o kmetskoj buni. Usmene predaje o toj buni nisu transponirane u mitsku sferu, nisu fantastične, one su dio povijesne svijesti zagorskog seljaka, u njima je još živo prisutno sjećanje na odnose kmeta i feudalca, na tvrdi život zagorskog muža kroz protekla stoljeća — vizije o mitskome budućem oslobodiocu ne uklapaju se u takav tip usmene tradicije.

Buna kao dio povijesne svijesti nikako nije povijesno faktografsko sjećanje na događaje stare 400 godina. Sjećanje na bunu, pričanja o njoj, upravo zato što su se doživljavala kao aktualno prisutna, nisu se mogla petrificirati, nego su stalno varirala i dopunjavala se onim sadržajima koje je donosio život — u jezgri im je ostajao isti stalni sadržaj: život i otpori kmeta pod feudalnom vlašću.

Iz znatnog broja zapisa usmenih predaja vezanih uz seljačku bunu što su ih prikupili suradnici Instituta za narodnu umjetnost Nikola Bonifačić Rožin i Divna Zečević izabrat ću nekoliko primjera da obrazložim svoju iznesenu misao.

Pričanja u kojima se kazuju epizode iz seljačke bune velikim su dijelom nastala kao odjeci čitanja Šenoina romana *Seljačka buna* — ali se ta veza razotkriva tek poslije udublivanja u tekstove. Ono što je usmeno pričanje zagorskih seljaka izabralo iz Šenoina romana, i način kako se ono što je preuzeto kreativno transponiralo, učinili su od tih pričanja dio prave narodne tradicije. Usmena tradicija nije preuzela iz Šenoina romana elemente one tzv. niže romantike, isključila je svu patetiku, nije se zadržala na tobožnjoj narodnoj predaji o fatalnoj zloj ženi Dori Arlandovoj, ali je zapamtila epizode o gladi, o tlaki, o nasiljima, posebno o silovanju djevojaka i ispričala to sve na način zasićen poznavanjem istinskog života zagorskih kmetova.

U zapisu *Kak je Tahijev vumrl* kazuje se da je »čovjek dobio 25 batina na golo telo, pred celim svetom«; Tahijevi panduri batinali su ljude nedjeljom pred crkvom na jednoj klupi, a »svećenici iz Zagreba« pomagali su Tahiju, bili su »gospodska stranka«. Tahij je »upropastil« jednu siromašnu poštenu djevojku i ona mu se osvetila: došla ga je noću plašiti u odjeći Tahijeve pokojne žene, »i uzela je one seljačke vilice kojima se zemlani lonci grabe z vatre i s time da će ga zagutiti«. »Tahij je mislio da je to fakat njegova mrtva žena, prestrašilo se je i od straha mu je srce puklo... »Tahij je delal nepravdu i nepravda mu se vratila.«³⁰ Sjetimo li se scene

je trag tradicije o usnulom vladaru, no o tome da se taj kralj Matija zvao Gubec, ovakvo okrnjeno pamćenje ne može svjedočiti (starica ili je mogla povezati naknadno, pa i u času pričanja zapisivaču).

³⁰ Vidi cijeli tekst: *Bilten, prigodno informativno izdanje povodom proslave 400 god. seljačke bune 1573 — 1973*, izd. Fond za izgradnju spomen-objekata i pro-

u Šenoinu romanu, gdje poludjela silovana djevojka Jana u zlokobnom liku Dore Arlandove uz paklenski grohotan smijeh noću plaši Tahija — razumjet ćemo kako je tanka ona nit koja ovu pučku osvetničku predaju povezuje s epizodom Šenoina romana, premda je iz nje potekla.³¹ U nastavku te predaje »kad su ljudi doznali da je Tahij umrl, provalili su u njegov dvorac. Htjeli su uzeti žito i vino...« — i tako seljačka buna u predaji traje in continuo, prema uzoru na život.

Šenoin motiv o silovanoj djevojci Jani urastao je u usmenu tradiciju i sačuvao se za nas u zapisima predaja o nekoj djevojci zvanoj Barica Jug.³² Lako je moguće da se pri tom kakav kasniji istinit događaj uklopio u pričanja o vremenu seljačke bune.

Iz Šenoina romana znamo epizodu kad su Tahijevi mušketiri, tražeći od kmetova da im predaju ključeve od vinskih kljjetki, silom provalili u crkvu i izvršili ondje pokolj.³³ Usmena predaja govori o tom događaju, inspirirana Šenoinim romanom, na svoj rezigniran, jednostavan način, naoko kroničarski smireno, da bi ga obogatila pojedinošću koje nema u romanu i njome razotkrila kreativnu moć usmenih, folklornih pričanja: »I onda su ušli ti slugi, top su metnuli pred cirkvena vrata velika i vužgali su taj top. I to je kak je bila cirkva puna ljudi i prek do oltara je postala ulica i krv je potekla na velika vrata van. I onda su drugi zišli van — dali su ključeve od kljjetki.«³⁴

Živa prisutnost sjećanja na seljačku bunu u usmenoj tradiciji potvrđuje se najizrazitije ondje gdje dopušta smione anakronizme. Bonifačić je u svome članku *Predaja o mlinu na Krapini* iznio mnogo dragocjenih primjera takve tradicije.³⁵ (Ne bih ipak mogla prihvatiti autorovo

slavu 400-god. seljačke bune Donja Stubica, I, b. g., str. 58—59 (zapisao N. Bonifačić Rožin, rkp. Instituta za narodnu umjetnost).

³¹ Usp. August Šenoa, *Seljačka buna*, izd. Mladost, Zagreb 1967, str. 370—372. — Karakteristična je okolnost da se ta usmena parafraza jedne scene iz literature, po vlastitim sebi svojstvenim unutrašnjim pravilima, ponovo približila srodnim primjerima iz usmenog pripovijedanja. Tade Smičiklas, kao dak Grkokatoličkog sjemeništa u Zagrebu, objavio je u đaćkom rukopisnom časopisu »Vijenac« (god. 1860) narodnu priču o nekom grofu koji je ubio svoju ženu, ali ga zatim tri noći straše njezinim mrtvim tijelom (v. Marija — s. Irena Smičiklas, *Narodne umotvorine u đaćkom časopisu »Vijenac«*, »Narodna umjetnost«, Zagreb, 1969—1970, knj. 7, str. 141—142). U našem se usmenom primjeru vjerojatno također krije aluzija na to kao da je Tahij bio ubio svoju ženu, pa se stoga plaši njezina mrtva lika. Na kraju, moguće bi bilo da je Šenoa poznao Smičiklasov dječjački zapis spomenute priče jer mu je Smičiklas bio prijatelj.

³² Prema zapisu N. Bonifačića Rožina (Brdovec, god. 1969, rkp. INU) župnik iz Brdovca štutio je Baricu Jug od Tahija i predao je na čuvanje Iliji Gregoriću. Mladić iz Stubice voli Baricu. Dok Barica radi u polju, naiđe Tahij sa psima da bi je oteo, Barica bježi i u bijegu je ubiju.

³³ *Seljačka buna*, str. 204—207. (Za prikaz te epizode Šenoa se, kao i inače u svojim povijesnim romanima, poslužio arhivskim dokumentima. Postoje dokumenti u kojima je prikazan napad na stubičke seljake okupljene na misi u crkvi god. 1567. u vrijeme pobune protiv plaćanja desetine u naturalnom obliku: vidi: Adamček, n. d., str. 92. i isti, *Grada o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1563—1574*, »Arhivski vjesnik«, Zagreb, VII—VIII, 1964—1965, str. 253).

³⁴ Vidi cijeli tekst: *Bilten* (kao u bilješki 30), str. 59. (snimila magnetofonski Divna Zečević, rkp. INU). Divna Zečević me je upozorila na izražajnu potresnu snagu slike o ulici od krvi u crkvi.

³⁵ Nikola Bonifačić Rožin, *Predaja o mlinu na Krapini*, »Kaj«, 1972, br. 5, str. 81—93.

mišljenje da bi ti zapisi trebali biti putokaz za faktografsko utvrđivanje događaja iz vremena seljačke bune. Ustanici su se, nema sumnje, mogli zaista sastajati u starim mlinovima, ali kada o tome govore usmene predaje, one su vidljivo inspirirane Šenoinim pričanjem o sastancima Gupčevih zavjerenika u napuštenome mlinu na Savi.³⁶ U tom članku donosi Bonifačić predaju o mlinaru Marku Kalamiru, koga »gospon Cikulini tjera iz mlina«. Dok je »klepao kamenje od mlina, došiel je k njemu Matija Gubec iz Gornje Stubice, kao susedu«. Kada čuje Kalamirove brige, dađe mu Gubec, kao iskusniji, pravni savjet uputivši Kalamira da mu vlastelin, ako ga preseli, »mora dati odgovarajuću zemlju i mlin«.³⁷ Taj naoko naivni povijesni anakronizam dokazuje koliko je Gubec živ i prisutan u svijesti zagorskog seljaka kad god su u pitanju njegove zakinite pravice.

O batinanju seljaka, o stavljanju kmetova za kaznu u kladu podjednako se u Hrvatskom zagorju pripovijeda kada je riječ o seljačkoj buni 1573. ili o kakvu događaju iz 19. stoljeća. »Tko je tri puta zakasnio [na tlaku], metnuo ga je Tahi u kladu« — pripovijeda Juraj Tkalčić.³⁸ A mlada žena Slavica Herceg sjeća se kako je njezin otac pričao »da je njegova babica išla tlaku delati. Jedanput nije došla, zakasnila je 15 minuta, zato je dobila od špana 25 batina«.³⁹

Kmetska tlaka iz vremena prije ukinuća kmetstva, a prema pričanjima ponegdje i poslije ukinuća, ostala je u sjećanju kao osobito težak teret. Prema jednoj predaji pošao je ban Jelačić s narodom u Beč (»Jelačić je išel na konju, a narod za njim pešice«) tražeći da se ukine tlaka. Na kraju je na svome balkonu »kralj zvadil beli rupček i rekel je: Od danas više nema klake«.⁴⁰

Narodna tradicija smislila je kazne za tlačitelje kmetova, najčešće ponikle kao utjeha za beznade i presađene u irealnu sferu — kao pravedna kazna dalekoga idealno zamišljenoga vladara ili kao kazna božja.

O Tahijevu liku na nadgrobnoj ploči, koja se prije nalazila u crkvi u Stubici, priča se da »taj spomenik je navek moker«, znojio se svaki put za vrijeme podizanja — »kad je imel tol'ko grehov na sebi«.⁴¹ Crna kraljica, gospodarica Medvedgrada, koja je bacala ljude pred lavove, strašila ih svojim gavranom, puštala da im orlovi kopaju oči, a sama se kupala u mlijeku da bi ostala lijepa — pretvorila se iza smrti u zmiju.⁴²

Jednog baruna, koji je i poslije ukinuća kmetstva tjerao seljake na tlaku, osudio je car na bizarnu i ujedno strašnu kaznu »da ima poslati u Beč glavu ili četrdeset metara svojih crijeva«.⁴³ Takvom je kaznom bila kažnjena u Zmajevcu i zla grofica Marta: kralj Matija tražio je da za

³⁶ *Seljačka buna*, str. 257—263.

³⁷ Bonifačić, navedeni članak, str. 88—89.

³⁸ Isto, str. 84.

³⁹ Bonifačić, rkp. INU 756, str. 17.

⁴⁰ Vidi cijeli tekst u Bonifačićevu članku (navedenom u bilj. 35), str. 88.

⁴¹ Bonifačić, rkp. INU 756, str. 28; vidi i str. 17. Usporedi Šenoin romantički prikaz Tahijevu »proklete sjene« što noću bježi iz svoga groba u crkvi (*Seljačka buna*, str. 384).

⁴² O Crnoj kraljici vidi: Ivan Kukuljević Sakcinski, *Narodne pripovjesti o Medvedgradu*, »Arhiv za povjestnicu jugoslavensku«, III, Zagreb 1854, str. 129—132. i moju zbirku *Narodne pripovijetke* (kao bilj. 18), br. 131 i napomene na str. 335.

⁴³ Divna Zečević, *Putositnice iz Hrvatskog zagorja*, »Kaj«, 1972, br. 5, str. 48.

kaznu dode k njemu u Budim, ili da mu pošalje tri funte svoga mesa.⁴⁴ Prema Gajevu zapisu predaje o Kegleviću i Prašinskom, koji su tlačili krapinske purgare, morao je Prašinski poslati u Beč »refov svojeh črev, ali funtov svojega lastovitoga mesa«.⁴⁵ Ove tako drastično zanišljene kazne određuje predaja redovno opakome feudalcu — no prenose se katkada i na druge osobe, pa npr. i na biskupa Vrhovca zbog navodnog sudjelovanja u Martinovićevoj jakobinskoj zavjeri.⁴⁶ Zadovoljština tlačениh kmetova kažnjavanjem zlog feudalca iskazala se u pričanjima o vladaru, koji prerušen, neprepoznat, zalazi među narod i ispravlja sve nepravde. Korijeni su im u predodžbama o idealnome pravednom kralju što smo ih spomenuli u početku, a ponajviše se odnose na kralja Matijaša i na Josipa II, katkada na Franju Josipa.

Nedjela već spomenute grofice Marte razotkrio je kralj Matijaš, prerušen u putnika. U ukrajinskoj (rusinskoj) predaji nosi kralj Matija zajedno sa seljacima drva, prisiljava gospodu da oru i na kraju ih sili da smanje seljačka davanja.⁴⁷

Među slovačkim Hrvatima snimila sam predaju o tome kako se kralj Matijaš »preoblikal ne kod kralj ale kod jedno drugi robotnjik« i s ostalim ljudima cijeli dan nosio drva na tlaki,⁴⁸ dok Matičetov donosi srodan slovenski tekst iz Prekomurja.⁴⁹ U Hrvatskom zagorju (u Kalamirima kod Novih Dvora) zapisao je Bonifačić predaju o Franji Josipu, koji je neprepoznat radio na tlaki kod baruna »Raufa«, pa su cara zbog zakašnjenja na rad stavili u kladu i batinali ga. Nakon toga ukinuo je tlaku.⁵⁰

U drugoj varijanti idu Stubičanci tužiti »barona Raucha« u Zagreb, »jer tamo je bila glavna pravda« ... i »došla je f Stubicu pravda iz Zagreba. Došel je i šef od pravde, a to je bil sam kralj Josip iz Beča«. Kralj se čudi »da je još klaka f Stubice«. U »muškoj opravi« ide on orati baronu Rauchu, a na kraju se otkrije kao kralj i ukine tlaku. Baron Rauch morao je za kaznu nositi »črnu mašnu za vratom, da svi znaju da je kažnjen na smrt«; nakon tri tjedna došli su ljudi iz Zagreba da otruju barona Raucha: tražili su da baron skuha crnu kavu i u nju su stavili otrov zahtijevajući da to popije, »baron ni štel spiti, ali su oni tak dugo čekali, su ga prisilili da je spil. I tak je hmrl«.⁵¹

⁴⁴ Balint Vujkov, *Do neba drvo, Hrvatske narodne pripovijetke iz Vojvodine*, Subotica 1963, br. 96. Velišmartha. (Ta je predaja preuzeta od Mađara, koji jednako pričaju o Vörös Marti, vidi *A magyarság néprajza*, III, Budapest s. a., str. 223, ovdje citiramo prema: Komorovský, *n. d.*, str. 73).

⁴⁵ Vidi moj članak i Gajevu građu »*Vsakojačka pripovedanja od Krapine iz vust starih ljudi pobrana«* u zapisu *Ljudevita Gaja*, »Kaj«, 1971, br. 10, str. 38. i 41. (Isti članak objavila sam prethodno, s manjim razlikama, u godišnjaku »Narodna umjetnost«, knj. 2, 1963).

⁴⁶ Vidi: Velimir Deželić, *Maksimilijan Vrhovac*, Zagreb 1904, str. 99.

⁴⁷ V. Gnatjuk, *Etnografični materijali z Ugors' koj Rusi*, t. VI, »Etnografični zbirnik naukovogo tovarista im. Ševčenka«, t. XXX, L'viv 1911, br. 88 i 89 (ovdje navedeno prema: Sokolova, *Antifeodal'nye predanija...*, kao bilj. 6, str. 182).

⁴⁸ Fonoteka INU, vrpca 196 (snimljeno god. 1966. u Devinskoj Novoj Vesi, kazivala Helena Brestovanska).

⁴⁹ Matičetov, *n. d.* (kao bilj. 2), str. 128—129.

⁵⁰ Bonifačić, navedeni članak (kao bilj. 35), str. 89.

⁵¹ Bonifačić, rkp. INU 756, str. 32—33.

Intenzitet nakupljene odbojnosti i mržnje prema tlačitelju očitovao se u načinu kazne koju mu je predaja dosudila — ne toliko fizičkom strahotom koliko sablasnošću: nadgrobni spomenik grešnog feudalca se znoji, od krivca se traži da sam dade metre svojih crijeva, funte svoga mesa, on mora nositi »crnu mašnu« kao obilježje svoje smrti a poslije mora u vlastitoj kući ispitati otrov po jednoj kaskijanski neumitnoj, formalno neizrečenoj presudi.

Predaje o preodjevenom vladaru koji uspostavlja pravdu kažnjavajući nemilosrdne feudalce i bogataše očito su starije od 18. stoljeća i Josipa II, ali su jednim dijelom povijesno vezane uz njegovu osobu: to su ona pričanja u kojima prerušeni vladar dođe u samostan i, upoznavši fratarska bezakonja, ukine samostan i rastjera fratre. Fratri u Remetama činili su, prema predaji, mnoga bezakonja, osobito sa ženama. Tako su ubili jednu ženu s kojom su »imali posla« i sakrili njezino tijelo u podrum. Car Josip to dočuje i prerušen u »bečkog arhitekta« dođe u samostan, gdje gotovo i sam zaglavi, ali i pronade tajnu grobnicu i dade objesiti bludne fratre — »na svakom kostanju su dva-tri fratri visili«. ⁵²

U Istri u Sv. Petru u Šumi, gdje su se fratri, prema predaji, koristili pravom prve bračne noći, kralj im je došao preodjeven kao mlada djevojka i, otkrivši što oni čine, sve ih poubijao. ⁵³ Iznenađuju ove predaje s tako teškim osudama redovnikâ, pričane u sredini inače podložnoj crkvenom utjecaju; one svjedoče o sjećanjima na samostane u svojstvu feudalnih gospodara, koji se nisu znatnije razlikovali od svjetovnih feudalaca.

Uz sjećanja na teška davanja u novcu i naravi, na tlaku po vlastelinskim imanjima, na nasilja nad kmetskim ženama, na klade i galge, usmene su predaje prenijele do naših dana i duboko usječen dojam o tegobnom kmetskom podizanju građevina, osobito onih velebnih, kojima se dive kasniji naraštaji. Antička Dioklecijanovna palača i zagrebačka katedrala sagrađene su, prema predaji, na gotovo jednak način. Dioklecijanovi vojnici stajali su poredani duž 20 kilometara i dodavali kamenje staroga Garduna iz ruke u ruku, nepomični sve dok se grad nije sazidao. ⁵⁴ Zagrebačka stolna crkva sagrađena je od kamena grada Kozelina, tako da je »kmet do kmeta stajao od Kozelina do Zagreba prenoseći kamen sa gradskih zidina iz ruke u ruku«. ⁵⁵

Grad Ružica kraj Orahovice bio je, prema predaji, podizan ropskim radom, tako tegobnim da se, po božjoj želji, svake noći rušilo ono što bi se danju sagrađilo. ⁵⁶

Dvije predaje — poznate iz literarnih obrada u pučkom stilu dvaju manje poznatih pisaca — govore o gradnjama na koje se odlazilo do kraja života. U pripovijeci P. Lebera mora mladi kmet, tek oženjen, poći

⁵² Snimio N. Bonifacić Rožin, god. 1969, fonoteka i rkp. INU.

⁵³ Potpun tekst u mojoj zbirci: *Istarske narodne priče*, Zagreb 1959, br. 80. — U knjižici: Ivo Jardaš, *Kitica mažurani*, Zagreb 1953, koja sadrži nekoliko beletristički stiliziranih narodnih pripovijedaka i predaja, donosi se priča o tome kako cesar Josip, prerušen u prosjaka, razotkriva smicalice »rečkih ježovitara« (str. 14—15).

⁵⁴ Bulić, *n. d.* (kao bilj. 9), str. 169.

⁵⁵ Gušić, *n. d.* (kao bilj. 29), str. 259.

⁵⁶ Franjo Voćinković, *Ružica grad Orovica*, »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, XII, 1907, str. 159—160.

zidati grad za gospodara Hrastovice, a poslije 20 godina stigao je onamo i njegov za to vrijeme dorastao i njemu nepoznat sin. Otac i sin dignu pobunu; nesretno upadnu u krečanu. Na mjestu nesreće podigne se dim i magla i nastane jezero Pecko ili Hrastovačko jezero.⁵⁷ U pripovijeci Eduarda Breiera, pisanoj njemački, kobna je sudbina na sličan način zadesila oca i sina, graditelje dvorca Petrovgrada blizu Daruvara.⁵⁸ Ruševne zidine Crekvina na Rijeci nastale su, prema predaji, zbog prokletstva sirote udovice, koja je morala radom na tlaki graditi crkvu za riječke isusovce.⁵⁹

Izraz psihološkog traženja oduška sublimacijom, utjecanjem nebeskoj pravdi književno se najpotpunije realizirao u legendama — u stihu i prozi — koje govore o samo jednom neplaćenom grošu ili krajcaru kmetove »štibrice« u Hrvatskom zagorju, o neplaćenom »jednom malom šoldu« grofovskih »franjka« u Istri ili, ponovo u Zagorju, o »kmetićevu« izostanku s »klake«. Zbog te krivice bace kmeta u tamnicu i ondje ga zaborave, a kada ga poslije dugog vremena napokon potraže — nad svakom kosti mrtvog kmeta gori po jedna svijeća i nad njime stoje anđeli, dok okrutni grof od užasa poludi ili umre, ili ga odnesu vragovi.⁶⁰

Rezignacija je često utkana u usmene predaje o kmetskom životu, tražeći spas katkada u nadnaravnoj intervenciji, a katkada ostajući na tvrdom tlu spoznavanja nemoći. To spoznavanje seže i do autoironije, kao u predaji o Ivanu Karloviću, od koga su podanici namjeravali tražiti da im smanji daće, a onda mu, nagnani strahom, ponude sami da će

⁵⁷ P. Leber, *Pripovijesti*, Zagreb 1914, str. 227—229.

⁵⁸ Eduard Breier, *Vater und Sohn, Slavonische Volkssage*, »Croatia«, II, Zagreb 1840, str. 40—43.

⁵⁹ Ivo Jardas, *Kastavština*, »Zbornik za narodni život i običaje«, knj. 39, 1957, str. 128—129; literarna obrada: *Kitica mažurani* (kao bilj. 53), str. 10—17. Vidi i: Franjo Horvat — Kiš, *Istarski puti*, Zagreb 1919, str. 13.

⁶⁰ Vinko Žganec, *Hrvatske narodne pjesme kajkavske*, Zagreb 1950, br. 1; isti, *Narodne popijevke Hrvatskog zagorja*, Tekstovi, Zagreb 1952, br. 199, 200a, 200b, 423a-g, 424, 542. — Slovenske varijante: Karol Strekelj, *Slovenske narodne pesmi*, Ljubljana 1895—1898, zv. I, br. 281—286. — Prozne legende: *Istarske narodne priče* (kao bilj. 53), br. 41; Bonifačić, *Predaja o mlinu...* (kao bilj. 35), str. 86 (vidi i pjesmu na str. 87). — Breier je objavio na njemačkom jeziku stiliziranu pripovijest o opakom gospodaru Medvedgrada, koji je u tamnicu bacio svoju ženu i njezina tobožnjeg ljubavnika, premda su oboje bili nevini. Kad sluge dođu da pakuje njezine kosti — nađu je živu s djetetom na rukama. (Eduard Breier, *Sagen aus dem Lande der Croaten*, »Croatia«, I, 1839, sv. 7, str. 206—209). — Usmena je tradicija vrlo adekvatno ugradila motiv o posvećenju u tamnici progonjene nedužne osobe u siže s temom o kmetu kao žrtvi feudalnog tlačenja, no taj motiv sam po sebi stariji je i potječe iz legendā o kršćanskim mučenicima; znatan je broj varijanata naših narodnih pjesama u kojima se na sličan način posveti junak ili djevojka koji su odbili da se poturče, ili su prkosili turskom caru. F. Fancev je pronašao srodnost takvih pjesama s prikazanjem *Muka sv. Margarite* (F. Fancev, *Grada za povijest hrvatske crkvene drame*, »Grada za povijest književnosti hrvatske«, 11, 1932, str. 11—38; tekstovi pjesama s navedenim varijantama u bilješci: O. Delorko, *Narodne lirске pjesme*, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 23, Zagreb 1963, br. 180; isti, *Ljuba Ivanova. Hrvatske starinske narodne pjesme sakupljene u naše dane po Dalmaciji*, Split 1969, br. 266, vidi i varijante uz br. 75). Tom tematskom krugu pripada, napokon, i pjesma Zmaja Jovana Jovanovića *Tri hajduka*.

ubuduće umjesto trećine davati polovicu. Slično se pripovijeda u Srbiji i Bosni o proklesnoj Jerini i o drugim velikašima.⁶¹

Još je crnja ironija one istarske priče u kojoj seljak moli boga za zdravlje opakoga kneza jer zna da će njegov sin biti još gori. Pripovijeda se slično o starici što je poželjela dug život caru Dioklecijanu, pa o babi koja to isto želi turskom paši.⁶² Drastično se priča u istarskim predajama o ponižavanju kmetova: kako su kmetske žene morale doći pse grofa u Pazu; kako je čepički grof razgovarao s kmetom tako da kmet leži, a grof mu drži nogu na prsima.⁶³

Takvim kazivanjima komplementarna su ona koja, drugačije od predaja prožetih rezignacijom, govore o kmetskoj pobuni. U takvoj jednoj predaji kmet sjekirom ubije momjanskoga grofa u času dok je grof brojio snopove da bi odnio desetinu.⁶⁴

Poznata je istarska predaja o Kastavcima, od kojih »kapitan odi grada« traži da mu povrh desetine daju i »socivo«. Kastavci, ogorčeni, utope ga u lokvi, a u istrazi zatim solidarno tvrde da su kapetana ubili svi zajednički.⁶⁵ Kao povijesna podloga toj predaji poslužilo je ubojstvo vlasteoskoga kapetana Francesca Morellija god. 1666, kao i jedna prijašnja srodna epizoda iz god. 1630.⁶⁶

No bilo bi veoma pojednostavljeno i u biti suprotno unutrašnjoj prirodi usmenih predaja tvrditi da je početni izvor kazivanja s tim sadržajem morao biti upravo u Kastvu i upravo u navedeno vrijeme. U tom se svjetlu ne bi mogle objasniti one posve srodne predaje što se kazuju i ondje gdje nema podataka o povijesnom događaju koji bi ih potakao — premda je i tamo nedvojbeno bilo mnogo nesuglasica među podanicima i vlastelom, koje su inspirirale preuzimanje i domaću modifikaciju takve predaje nepoznata početnog izvora. Na otoku Braču, na Mljetu, na Koločepu a vjerojatno i još gdje drugdje pripovijeda se kako su

⁶¹ Mile Magdić, *Narodne priče o gradinama*, »Zbornik za narodni život i običaje«, knj. 14, 1909, str. 126; Veselin Čajkanović, *Srpske narodne pripovetke*, »Srpski etnografski zbornik«, knj. 41, Beograd 1927, br. 147 i bilj; vidi i: »Zvonu«, Beograd, 14, 1925, br. 168, str. 3.

⁶² Vidi: *Istarske narodne priče* (kao bilj. 53), str. 248. (opis rkp. zbirke S. Žiže); Bulić, *n. d.* (kao bilj. 9), str. 171; Mijat Stojanović, *Sala i zbilja*, Senj 1879, str. 79.

⁶³ Vidi: *Istarske narodne priče*, str. 248. (opis rukopisne zbirke S. Žiže).

⁶⁴ *Istarske narodne priče*, br. 81.

⁶⁵ R. Strohal, *Hrvatskih narodnih pripovijedaka knjiga III.*, Karlovac 1904, str. 17—18; Jardas, *Kastavština* (kao bilj. 59), str. 12—13; isti, *Kitica mažurani*, str. 5—9; Giov. Kobler, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, I, Fiume 1898, str. 270.—276.

Jardasov zapis (objavljen u knjizi *Kastavština*) sadrži neobičnu, simboličnu kaznu za Kastavce, koja podsjeća na već spomenutu kaznu baruna Raucha (bez njezina stravičnog podteksta): »morali su nosit leto dan jedan špag za vratom. Delj su njinu 'Obešenjaki'.«

Slične su kazne poznate i narodnim predajama ostalih naroda. Tako je u njemačkim povijesnim predajama lanac oko vrata ili kolut oko vrata čest oblik simbolične kazne; v. *Herr und Knecht. Antifeudale Sagen aus Mecklenburg, Aus der Sammlung Richard Wossidlo* herausgegeben von Gisela Schneidewind, Berlin 1960, Motivregister (s. v. Halskette als Strafsymbol, Halsring als Strafsymbol), str. 202. — Kazna nošenja željeznoga koluta o vratu spominje se i u nas: Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Zagreb 1908—1922, str. 153.

⁶⁶ Vidi moju raspravu *O jednoj zbirci hrvatskih narodnih pripovijedaka iz Rijeke*, »Jadranski zbornik«, Rijeka — Pula, I, 1956, str. 173—174.

pučani ubili kneza, zatim u istrazi izjavili da je kneza ubio bat, a bat je držao svak.⁶⁷ Povodi za ta ubojstva u pričanjima su raznoliki — od otpora protiv teških davanja do ogorčenja zbog zavodenja domaćih djevojaka. Iscrpnim folklorističkim poredbama mogao bi se utvrditi najvjerojatniji početni izvor tog pripovjedačkog motiva, no ovdje nam je značajnije predočiti uzajamni odnos povijesnih zbivanja i predaja o njima, proniknuti u procese transformiranja životne realnosti u usmenim predajama.

Do koje mjere sjećanja na proteklu realnost mogu u narodnim predajama biti izrazom živo prisutne povijesne svijesti, pokušali smo pokazati primjerima predaja o seljačkoj buni 1573.

U jednom udaljenom i po mnogim obilježjima drugačijem području — u području oko Dubrovnika — nailazimo u predajama na analogne pojave. Dubrovačka Republika ne postoji već 165 godina, davno su utihle i pripale prošlosti kontroverze dubrovačkih gospara i njihovih kmetova. A ipak u usmenim predajama potomaka nekadašnjih kmetova oživljuju te suprotnosti i sada, kao da još nisu svedeni stari računi.

»Dubrovačka Republika bila je strah i trepet kmeta njezinih. Svaki kmet koji bi morao doći u grad moro je donijet kamen. Tako su se zgradile zidine« — rekao mi je jedan starac u Platu. Drugi starac, u Pridvorju, govori posve slično: »Kmet nije smio ujest u grad da nije donio jedan kamen o vratu. Robija je to bila Dubrovačka Republika.«⁶⁸

Jedno od kazivanja iz mojih zapisa o počecima bune Bogdana Lasića u polovici 19. st., o kojoj se kazuju predaje i pjevaju epske pjesme, započinje ovako: »Prokletni su vlastelini dubrovački bili omjerali ograditi nekolike brode i onda su po Konavlinu u seljačkim dubravama šjekli dubove i na voloma nagonili seljake da ih gone kroz Komaj na Bugovinu na more . . .«, a završava riječima: « . . . kao dokaz da nijesu nikad Konavljani očeli priznat ropstvo vlastele dubrovačke«.⁶⁹

Patos sadržan u riječima i u intonaciji govora toga starog Konavljana svojom je ozbiljnošću ostavljao dojam dubok i neobičan.

Promatrati usmene predaje o proteklim zbivanjima naše povijesti samo kroz aspekt društvenih sukoba kmetova i feudalaca bilo bi veoma jednostrano i u toj jednostranosti i izopačeno. Takvih pristupa povijesnim usmenim predajama ima u folkloristici, i držim da oni osiromašuju

⁶⁷ Na Braču sam god. 1969. snimila takvu predaju vezanu uz lokalitet Knježuravan (Knježe rovan). Bit će objavljena u mojoj zbirki bračkih narodnih pripovijedaka i predaja u »Bračkom zborniku« (kao tekst br. 51). O srodnim predajama na Mljetu vidi: Ivan Stojanović, *Dubrovačka književnost*, Dubrovnik 1900, str. 147; Ivan Hristijan v. Engel — Ivan kan. Stojanović, *Povijest Dubrovačke republike*, 2. izd. Dubrovnik 1922, str. 402. — O Koločepu: Vicko Lisičar, *Koločep nekoć i sada*, Dubrovnik 1932, str. 154—156. Godine 1969. zabilježila sam na Koločepu nekoliko osebujnih varijanata predaje o toj temi (prikazat ću ih uz zbirku bračkih pripovijedaka). — Varijantu te predaje vidi i u zbirki Novice Šaulića *Srpske narodne priče*, knj. I, sv. 2, Beograd 1925, str. 142; vidi i srodnu kratku šaljivu priču M. Biljana Šale o *Mazijnanima*, »Zbornik za narodni život i običaje«, 8, 1903, str. 132.

⁶⁸ Kazivali: Ivo Račić (Plat, god. 1962) i Jozo Zlovečera (Pridvorje, 1961, rkp. INU 394).

⁶⁹ *Narodne pripovijetke* (kao bilj. 18), br. 172 i nap. — Vidi o narodnim pjesmama o buni Bogdana Lasića: Stjepan Stepanov, *Pjesma o Božuru Lasiću*, »Narodna umjetnost«, knj. 2, 1963, str. 149—177. te moju raspravu *Postojanost epskog modela u dvije pjesme iz dubrovačkoga kraja*, »Narodna umjetnost«, knj. 4, 1966, str. 15—28.

i iskripljuju predmet svoga proučavanja. Ali, u drugu ruku, povijesne usmene predaje proniknute su i pamćenjem o vjekovnom tlačenju kmetova i njihovim pobunama. Taj aspekt usmenih predaja pokušala sam prikazati u ovom izlaganju — kojemu je povod tragični ustanak hrvatskih i slovenskih kmetova — pokušala sam prikazati te predaje ne kao »objektivan povijesni izvor«, nego kao »veoma izrazitu sliku povijesti«⁷⁰ u svijesti onih koji te predaje pamte, prenose i kreativno razvijaju.⁷¹

⁷⁰ Lutz Röhrich, *Sage*, Stuttgart 1966, str. 55.

⁷¹ Ovaj je članak bio iznesen kao referat na znanstvenom zasjedanju posvećenom 400-godišnjici seljačke bune (Stubičke Toplice, veljača 1973). Isti tekst objavljuje se u zborniku referata s tog zasjedanja: »Radovi« (Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest), sv. 5, Zagreb 1973. — Na spomenutom je zasjedanju držao referat i Nikola Bonifačić Rožin o usmenim tradicijama vezanim uz seljačku bunu. Potpun tekst Gajeva zapisa predaje o kralju Matijašu, koji je u mom članku citiran fragmentarno, Bonifačić je u međuvremenu objavio na još dva mjesta: u članku *Legenda o kralju Matijašu*, »Kaj«, 1973, br. 7, str. 77–80 i u knjižici *Gajuša, Izbor iz »Narodnoga blaga« Ljudevita Gaja*, Priredio Nikola Bonifačić Rožin, izd. Jugodidacta, Zagreb 1973, str. 57. Bonifačićeve interpretacije usmenih predaja o seljačkoj buni i predaja o kralju Matijašu znatno se razlikuju od njihova poimanja iznesenog u ovome mom članku.